

DWADZIEŚCIA PIĘĆ LAT ZAKŁADU
FIZJOGRAFII I ARBORETUM W
BOLESTRASZYCACH 1975–2000 - CZĘŚĆ 8

Twenty-five years of the Department of Physiography and the Arboretum
in Bolestraszyce 1975–2000

RAFAŁ NESTOROW

Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Biuro w Krakowie,

Aleja Juliusza Słowackiego 46, 30-037 Kraków, tel. 12 634 10 73, e-mail:

rafal.nestorow@gmail.com

Spis treści

FORT XIIIIB	3
ARBORETUM W CISOWEJ	5
CELE OGÓLNE ARBORETUM W CISOWEJ	6
OPRACOWANIE DOKUMENTACJI	8
DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA	10

FORT XIII B

W 1996 r. gmina Żurawica przekazała Arboretum fort XIII b Twierdzy Przemyśl o powierzchni 2,82 ha. Od rolników w 1997 i 1998 r. zakupiono 2,26 ha gruntów w pobliżu fortu z przeznaczeniem na szkółki. Fort XIII b był fortem pomocniczym Twierdzy względem fortu XIII a „San Rideau”. Był to międzypolowy fort piechoty o pięciobocznym narysie umocnień, wzmocnionym pełnoprofilowaną fosą, bronioną z dwóch kaponier przeciwstokowych oraz pozycji piechoty na czole i barkach (Ryc. 78–80).

Ryc. 78. Fort XIII b, lata 90. XX w.

Fragment zachowanych fortyfikacji, widok od wjazdu głównego, fot. M. Kluz

W momencie przejścia fortu był on w znacznej części dzikim wysypiskiem śmieci, szczególnie w obniżeniach jak: fosy, okopy, wykopy, wyburzenia murów fortyfikacyjnych lub wałów ziemnych, zniszczenia ziemnych stanowisk obronnych różnego pochodzenia, lejów po ostrzałach artylerii. Niekiedy warstwa śmieci przekraczała 250 cm grubości i była wymieszana ze szkłem i gruzem. W przyziemi, a także na betonowych posadzkach, w bunkrach, bramach, koszarach i drogach zasypane były liczne niewypały i pociski artyleryjskie wraz z zapalnikami.

Ryc. 79. Fort XIIIb – fortyfikacje ziemne i gromadne, zwarte skupienia ponad pięćdziesięcioletnich drzew; robinia akacjowa, klon polny, zwyczajny i jawor, jesion wyniosły, lipa drobnolistna, 2012, fot. N. Piórecki

Ryc. 80. Fort XIIIb – widok z lotu ptaka, 2020, fot. Ł. Malicki

System budowy i rozplanowania jest czytelny, podobnie jak odznaczające się w terenie zachowane ziemne umocnienia, częściowo zachowały się też murowane schrony. Po rewaloryzacji i nowych nasadzeniach Fort XIIIb wygląda zupełnie inaczej. Po II wojnie światowej, w procesie naturalnej sukcesji był zadrzewiony robinią akacjową. W tym też okresie pojawił się jesion wyniosły, klon zwyczajny i polny, czeremcha, licznie głów jednoszyjkowy (Ryc. 79).

Skupiając się głównie na pracach porządkowych i ogrodzeniu, tylko na gminne wysypisko wywieziono w 2004 r. ponad 800 m³ publicznych śmieci. Na terenie fortu XIIIb zaplanowano utworzenie i udostępnienie dla zwiedzających nowego działu historyczno-dydaktycznego dawnej Twierdzy Przemyśl, ponadto przywrócenie pierwotnego układu komunikacyjnego oraz lepszego rozwoju infrastruktury turystycznej. Na forcie planowano udostępnienie kolekcji roślin, głównie rzadkich i zagrożonych roślin zielnych, krzewinek, krzewów i drzew. Studium przestrzennego zagospodarowania fortu wykonał dr inż. arch. Krzysztof Wielgus, a inwentaryzację zachowanej architektury wojskowej wykonali społecznie, z dużym zaangażowaniem studenci z Koła Naukowego Architektura Militaris pod kierunkiem Krzysztofa Wielgusa.

ARBORETUM W CISOWEJ

Arboretum w Cisowej (w omawianym okresie umownie zwane niekiedy Wschodniokarpackim Arboretum Cisowa) powstało w 1996 r. po zakupie przez Arboretum 283 ha gruntów porolnych od Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Położone jest na Pogórzu Przemyskim w polskich Karpatach Wschodnich, niedaleko na pld.-zach. od Krasiczyna. Posiada zróżnicowaną rzeźbę terenu od 309 do 440 m n.p.m., przy maksymalnej wysokości 540 m n.p.m. na Kopystance w sąsiedniej wsi. Na horyzoncie na wysokości 610 m n.p.m. już za pasmem górskim Turnica dominuje góra Suchy Stok. W otulinie Arboretum jest tylko krajobraz leśny, z szeroko otwartymi perspektywami na wszystkie strony świata, szczególnie z wierzchowin (Ryc. 81), (Staniec i in. 2014).

Teren Arboretum w Cisowej to grunty porolne śródleśne po niezachowanej dziś wsi i Państwowym Gospodarstwie Rolnym (hodowla owiec). Część gruntów do 1945 r. należała do Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie i pochodziła z Fundacji Piotra Tyszkowskiego. Środki finansowe na zakup gruntów przez Arboretum pochodziły w równej części od Wojewody przemyskiego i Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Przemyślu.

Ryc. 81. Cisowa – widok Arboretum z lotu ptaka, 2020, fot. Ł. Malicki

Grunty Arboretum to zadarnione wierzchowiny, zbocza i strome stoki użytkowane jako łąki kośne – przedzielone. W Państwowym Gospodarstwie Rolnym do lat 90. XX w. były wypasane przez liczne stada owiec i przemiennie użytkowane jako pastwiska, łąki, grunty rolne i plantacje nasienne traw. W następstwie wykształciły się łąki świeże (Barabasz-Krasny 2002). Po 2003 r. regularnie przemiennie koszone (Ryc. 82). Na terenie Arboretum w Cisowej zwraca uwagę przede wszystkim długa dolina potoku Cisowianka z dopływami sześciu mniejszych potoków, wypływających ze źródeł leśnych, usytuowanych na okolicznych stokach i tarasach wzgórz⁴⁶. Łożysko potoku, a więc spadek wód, przebiega równikowo na osi zachód-wschód. Zmienne są tu warunki klimatyczne. W dolinie występują mrozowiska, a średnia temperatura w zimie jest niższa o $\pm 6^{\circ}\text{C}$ w porównaniu do wierzchowin.

CELE OGÓLNE ARBORETUM W CISOWEJ

Ogólne cele Arboretum w Cisowej sformułowane zostały w 1996 r. przez Jerzego Pióreckiego. Niniejszym przytaczamy wspomniany zapis.

Wschodniokarpackie Arboretum w Cisowej. Oddział Zakładu Fizjografii i Arboretum w Bolestraszcach.

Uwagi ogólne. Po wieloletnich staraniach przekazania od Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa pozostałości dawnego gospodarstwa rolnego w miejscowości Cisowa, gmina Krasieczyn, dzięki wydatnej pomocy i przychylności Wojewody Przemyskiego Stanisława Bajdy oraz Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Przemyśle, został zakupiony od agencji obszar o powierzchni 283 ha. W okresie ostatnich pięciu lat obszar ten był nieużytkowany rolniczo, a poprzednio wykorzystywany w formie pastwisk dla owiec lub jako łąki kośne.

Ryc. 82. Łąki w Cisowej, prof. Kazimierz Zarzycki i Marzena Kluz wykonują zdjęcia fitosocjologiczne, 2003, fot. J. Piórecki

Charakterystyka terenu. Wschodniokarpackie Arboretum w Cisowej położone jest w centrum zalesionego prawobrzeżnego Pogórza Przemyskiego o zróżnicowanej konfiguracji terenu i niewielkiej odległości, od renesansowego zamku w Krasieczynie. Usytuowany jest w dolinie pięciu potoków, spływających z okolicznych wzniesień. Maksymalna wysokość wzgórz otaczających Cisowę wynosi 540 m n.p.m. W granicach Arboretum zróżnicowanie terenów wynosi od 309 do 420 m n.p.m. Arboretum w Cisowej jest w otoczeniu granic naturalnych lasów bukowo-jodłowych, jako wielka polana śródleśna. Posiada zróżnicowany układ hydrologiczny z licznymi potokami i progami skalnymi oraz wodospady skalne, naturalną linię brzegową. Główna oś komunikacyjna sieci drogowej biegnie wzdłuż doliny potoku Cisowa, do niej skłaniają się łagodnymi tarasami i stokami okoliczne wzgórza. W licznych śródpolnych jarach i wąwozach zachowana jest naturalna roślinność z rzadkimi i zagrożonymi gatunkami we florze polskiej. Rośnie tu ostrożeń siedmiogrodzki. Wtórne łąki charakteryzują się półnaturalną roślinnością (ponad 120 gatunków). Naturalne leśne zbiorowiska z bukiem, jodłą i grabem, z domieszką klonu jaworu, lipy drobnolistnej, zachowane są w śródpolnych smugach i jarach.

Cel. Głównym celem jest czynna ochrona flory krajowej

oraz zabezpieczenie w warunkach ex i in situ bioróżnorodności ze szczególnym uwzględnieniem stanowisk zastępczych i wtórnych. Utrzymanie stałych niezmiennalnych powierzchni, także stanowisk roślin nieleśnych. Rozszerzenie areálu dla kolekcji roślin ginących, rzadkich i zagrożonych. Utrzymanie banku genów dla historycznych odmian drzew owocowych, głównie jabłoni. Niezależnie od czynnej ochrony przyrody zorganizowane zostanie regionalne centrum edukacji przyrodniczej z okresowym i stałym pobytom grup edukacyjnych, centrum udostępnione zostanie w cyklu całorocznym dla grup specjalistycznych tzw. ustawicznej edukacji. Prowadzony będzie stały monitoring w zakresie ochrony roślin rzadkich, zagrożonych i ginących. Współpraca z pokrewnymi ośrodkami naukowo-dydaktycznymi w kraju i za granicą, zwłaszcza ze Wschodniokarpackim Rezerwatem Biosfery, parkami narodowymi, Centralnym Zarządem Lasów Państwowych.

Organizacja. Arboretum Cisowa jest oddziałem Zakładu Fizjografii i Arboretum w Bolestraszcach. W założeniu Centrum Edukacji Przyrodniczej finansowane miało być m.in. z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Funduszu Leśnego, jak również w ramach współpracy z Leśnymi Bankami Genów, Fundacją Pro Natura, Arboretum Leśnym w Sycowie i Rogowie, Instytutem Botaniki w Krakowie, Wydziałem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Polską Akademią Nauk, uniwersytetami oraz europejskimi ośrodkami wpierającymi programy ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Powiększone zostaną stałe kolekcje roślin, głównie o charakterze utylitarnym. Utrzymane zostaną stałe powierzchnie dla badań sukcesji roślin. Prowadzone będą w plantacji i uprawie polskie drzewa doborowe, zwłaszcza leśne. Dla Ogrodów i Arboretów w kraju udostępnione będą stałe powierzchnie, zwłaszcza dla flory nieleśnej, z możliwością uzyskania dla nich własnych arealów. Niezależnie od zachowania szaty roślinnej najcenniejszym elementem są duże zasoby wody i możliwość utrzymania roślin wodnych i bagiennych.

OPRACOWANIE DOKUMENTACJI

W pierwszym etapie organizacji planowano opracowanie następującej dokumentacji:

1. Studium koncepcyjne zagospodarowania przestrzennego.
2. Wykonanie inwentaryzacji geodezyjnej istniejących urządzeń technicznych.
3. Projekty techniczne adaptacji dawnych budowli inwentarskich na cele Centrum Edukacji Przyrodniczej (projekty branżowe: CO, wod.-kan., elektryczne, ogrodzenia itp.).

4. Plan sytuacyjno-wysokościowy wraz ze szczegółową inwentaryzacją przyrodniczą w oparciu o zdjęcia lotnicze i pomiar geodezyjny.
5. Projekt techniczny modernizacji dróg i układu hydrologicznego.

W drugim etapie organizacji i zagospodarowania planuje się realizację 3. i 5. punktów, nadto:

6. Studium i plan przestrzennego zagospodarowania.
7. Studium i plan szczegółowy przyrodniczego użytkowania.
8. Schemat organizacji Oddziału w Cisowej ze szczególnym uwzględnieniem;
 - Regionalnego Ośrodka Edukacji Przyrodniczej oraz Muzeum Przyrodnicze,
 - Skansen drewnianego budownictwa obiektów gospodarczych leśnych i rolniczych,
 - Bank genów i kolekcje roślin,
9. Stały monitoring w zakresie ochrony roślin zagrożonych i ginących.
10. Stałe kolekcje o charakterze użytkowym – historyczne kolekcje drzew i krzewów owocowych ze szczególnym uwzględnieniem odmian, form i ras karpackich.
11. Prowadzenie i utrzymanie kolekcji zarówno w grupach geograficznych, jak też ekologicznych.
12. Założenie i utrzymanie kolekcji w plantacjach i uprawie polskich drzew doborowych, zwłaszcza leśnych.
13. Prowadzenie i utrzymanie stałych szkółek drzew ozdobnych oraz o charakterze zadrzewieniowym, a także historycznych odmian, form i ras jabłoni.

Infrastruktura, programy przyrodniczo-edukacyjne, a przede wszystkim plan nasadzeń roślin zostały na przełomie XX i XXI w. wstępnie zarysowane dla Cisowej. W tym też okresie wykonano pierwsze nasadzenia: lipa szerokolistna, lipa drobnolistna, orzech czarny, czereśnia ptasia, dereń jadalny, metasekwoja chińska, tulipanowiec amerykański (nasadzenia początek XXI w.). Gatunki drzew rodzimych leśnych są w licznych rzędowych i szpalerowych nasadzeniach, granicznych w formie otuliny na granicy pól (brzoza, buk, dąb, grab, jodła, lipa, modrzew, sosna).

Głównym celem placówki jest czynna ochrona flory krajowej oraz zabezpieczenie w warunkach ex i in situ różnorodności biologicznej, a ponadto utrzymanie stałych i niezmiennych powierzchni, w tym stanowisk roślin nieleśnych. Rozpoczęto badania nad wtórną sukcesją leśną w cyklach wieloletnich. Na terenie Arboretum w Cisowej

wprowadzono kolekcje roślin ginących, rzadkich i zagrożonych, a także historycznych odmian drzew i krzewów owocowych. Na dużych powierzchniach nasadzono oraz zachowano odmiany jabłoni domowej w dwóch sadach pomologicznych oraz roślin dzikorosnących.

DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA

Działalność wydawnicza Arboretum od początku nawiązywała do profilu badań jednostki. Od czasu większego zainteresowania Arboretum i zwiększenia liczby odwiedzających Jerzy Piórecki oraz Kazimierz Zarzycki opracowali pierwsze przewodniki historyczno-przyrodnicze Arboretum (1992). Do 2001 r. przewodniki te doczekały się kilku rozszerzanych i aktualizowanych wznowień. W 1991 r. zainicjowano własne czasopismo Zeszyty Naukowe Arboretum Bolestraszyce z numerem ISSN i komitetem redakcyjnym, w skład którego weszli profesorowie: Tomasz Nowak, Jerzy Piórecki i Kazimierz Zarzycki. Do 2001 r. opublikowano 8 zeszytów, ogółem zaś 16 – pozostałe już jako tytuły zwarte, wszystkie zaś jako wydawnictwa Zakładu Fizjografii i Arboretum w Bolestraszcach. Misję bolestraszyckich zeszytów scharakteryzował doskonale w słowie od redakcji Jerzy Piórecki:

Po dwudziestu nieomal latach pracy, jako organizator Arboretum w Bolestraszcach na południowo-wschodnich rubieżach Polski, pragnąłbym rozpocząć nowy etap w jego działalności naukowej serią, której pierwszym tomem jest niniejsza publikacja. Służyć ona będzie syntezie dotychczasowych osiągnięć ujętej w formę badawczej refleksji tym, którzy swój osobisty wkład i doświadczenie w tworzeniu bolestraszyckiej placówki zechcą systematycznie przedstawić w formie pisanej. Służyć ona będzie również i tym młodym przyrodnikom, studentom i pracownikom nauki, którzy przy pomocy nowoczesnej technologii, w jaką Arboretum zostało wyposażone, będą mogli odkrywać i opisywać tę sferę otaczającej nas rzeczywistości, która była niemożliwa do poznania przez badacza pioniera. Serdecznie więc zapraszam do współpracy wszystkich, którym walory Bolestraszc, jako jedynej tego typu z nielicznych placówek po prawej stronie Wisły, są znane oraz tych, którzy swoimi umiejętnościami i entuzjazmem chcieliby przyczynić się do jej dalszego rozwoju.

Ryc. 83. Profesor Józef Kiszka, długoletni przyjaciel i pracownik Arboretum, lata 90. XX w., fot. J. Piórecki